

İstanbul-İmparatorluk Başkentinden Megakente

Editör: Yavuz Köse, Kitap Yayınevi-Başvuru Kitaplığı Dizisi, 2011, 538 s.

Yunus ÇOLAK*

2010 yılında yoğunlaşan kültürel çalışmaların yanı sıra sekiz bin yıllık bir kent tarihinin yükünü ve yoğunluğunu taşıyan İstanbul'a Kültür Başkentliği imajının verdiği potansiyel, kentin tarihsel birikimini sorgulayan pek çok kitap da kazandırmış oldu. Kitap Yayınevi'nin neşrettiği *İstanbul-İmparatorluk Başkentinden Megakente* başlığını taşıyan derleme de 26-27 Ocak 2005 tarihlerinde Münih Ludwig-Maximilian Üniversitesi'nde gerçekleşen İstanbul Sempozyumu'nda sunulan tebliğlerin kitaplaşmasından oluşuyor. Kitabın giriş bölümünde "güncel İstanbul araştırmasına toplu bir bakış sağlamak" iddiası ile gerçekleştirildiği ifade edilen sempozyumda, bugünün büyük metropolünün, XVI. yüzyıldan XXI. yüzyıla uzanan bir zaman diliminin farklı yönleri ile ele alındığı belirtiliyor. Sempozyumdan bir yıl sonra Yavuz Köse tarafından Almanca olarak derlenen kitap, giriş kısımlarında ifade edilmeye çalışıldığı gibi, İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti olduğu 2010 yılında Ayşe Dağlı tarafından Türkçeye kazandırılıyor. Kitabın yayını ise Mayıs 2011 yılında gerçekleşebiliyor. 2010 yılı sona erdiği halde, İstanbul ile ilgili neşriyatın ve ilginin devam edişine örnek diye sunulabilecek bu çalışma, 2010'un bir ilgi çevresi oluşturması bakımından etkili olduğuna delil gösterilebilir. Çalışmanın editörü kitabın giriş kısmında, derlemede bahsi geçen sempozyumda sunulan bildirilerin yanı sıra, İstanbul'un tarih yazıcılığı açısından konu edildiği beş araştırmanın da kitaba dahil edildiğini ifade etmekte. Ancak sempozyum dışı bu araştırmaların hangileri olduğunu söylememektedir. Editör tarafından araştırmaların ortak amacı "bugüne dek nadiren kullanılan kaynaklara başvurarak ve klasik araştırma yöntemlerinin kullanımı yanında yeni sorular da sorarak geçmişin imparatorluk merkezi ve bugünkü Türkiye'nin gayri resmî başkentinin bilinmeyen yanlarını ortaya çıkarmak" diye ifade edilmektedir.

Dört ana başlık altında toplanmış 16 makaleden oluşan kitap, Suraiya Faroqhi'nin ve Ahmet Kal'a'nın önsözleri ve Yavuz Köse'nin kitaptaki yazılar üzerine kısa tanıtımlarının yer aldığı bir giriş yazısı ile başlıyor. Kitabın sonunda ise geniş bir kaynakça ve ayrıntılı bir dizin çalışması mevcut. Bu eklerle birlikte kitap 538 sayfalık bir hacme ulaşıyor.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Kentsel Dönüşüm ve Planlama

İlk bölüm “Bilimsel Araştırmada ve Gelenekte İstanbul” başlığı ile sunuluyor. Suraiya Faroqhi’nin, “Tarih Araştırmalarında ve Modern Çağın Başında İstanbul (1453-1840)” başlıklı yazısı farklı eksenlerde İstanbul üzerine çalışmış bilim insanlarının çalışmalarını değerlendiriyor. İstanbul’a ilişkin kabul ve yargılamaların, başkentlik hüviyetini kaybetmesinden itibaren dönemsel okuma farklılıklarının söz konusu edildiği çalışmada bu sürece ilişkin dört dönem sıralanıyor: Ankara merkezli genç Cumhuriyet’in algısında ötekileştirilen kent, tarihsel okumanın geriye yönelik yükseliş dönemleriyle karşılaşılması sonrası yeni bir kategorilendirmeye muhtaç hale geliyor. Mekana dair yorumlamalara anlamlı bir bütünlük kurduracak tarih, yücelti- len dönemleri ile ön plana çıkıyor. Mekanın hâkim otoritesi olan sultanların, hukuku dikkate alan yahut almayan teşebbüsleri bundan bir sonraki adım olarak belirtilmiş. Son inceleme alanı ise, mekana dair hakların, toplumsal normların, İslâm hukuku ile münasebetinin merak konusu olduğu XX. yüzyılın sonları olduğu Farouqhi tarafından ifade ediliyor. Farouqhi’nin çalışması yakın çağ olarak ifade edilen dönemde, despotizm ya da feodallik gibi tanımlamalarla izah edilen bir imparatorluk başkentine merkezî konumunu tanımlatacak veriler sunan araştırmaların gözden geçirilmesini sağlıyor. Özellikle XVII. yüzyıl sonrası ‘kadılık kurumu’ nun kayıtlarından elde edilecek verilerin, sosyal ve ekonomik anlamda pek çok meseleye ışık tutacağı ifade ediliyor. Mevcut çalışmalarda, İstanbul’un tarihsel olarak gücün resmedildiği ve mimari öğelerin de buna eşlik ettiği bir mekan olarak tanımlanabilecek İstanbul’da bu büyük imgelerin yanında, kayda geçmeyen veya kenarda köşede kalmış pek çok unsurun araştırmaya değer olduğu da ortaya çıkıyor.

İstanbul’un tarihsel anlamda bir unsuru olmaktan asla vazgeçmeyen Ortodoks halkların zihin dünyasındaki İstanbul’u resmeden Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul’a verdikleri isimlerle ve bizatihi ‘İstanbul’ isminin anlamıyla da İstanbul’un bu kimlik tarafından nasıl algılandığına işaret etmeye çalışıyor. Bu çalışmada, tarihsel vakaların sürüklemesi ile İstanbul’da nüfus olarak azalan Ortodoks halkların, bu kente dair idraklerini bir süreklilik içinde canlı tuttuklarını görmek mümkün. Bugünün Yunan ders kitaplarından örnekler veren Hacısalihoğlu, çalışmasında bu türden bir anlatının, kentle kurulacak ‘çağa uygun’ ilişkiyi engellediğini ifade ediyor. Makul olan ilişki dikkate alınırsa Rusya dahil bütün Ortodoks halkların tarih araştırmalarında İstanbul’un yeniden önemli yerini alabileceği dile getirilmektedir. Nitekim arşivlerde bu toplumları doğrudan ilgilendiren dokümanlar araştırmacılarını bekliyor.

Kitabın ikinci bölümü olan “İstanbul ve İnsanları: Yerliler-Azınlıklar-Gezginler” kısmında, bir şekilde yolları İstanbul’dan geçen Arap seyyahlara; akademik kariyerlerini yükseltmek üzere bu kenti mesken tutan öğrenci ve müderrislere; levantenlere; Bulgar tüccarlara, İsviçreli ailelere ve Suriçi’nin yerli halkına ilişkin araştırmalar yer alıyor. Kentsel mekanın, kullanıcıları ile ilişkilerinde, dinsel ve etnik farklılıkların göz ardı edilmesi söz konusu olamaz. Bu anlamda, tarihsel ilişkileri mekana ilişkin yorumlar üzerine okumaya dönük olan Elger’in çalışması ile bu yorumun gerçekleşmesini temin eden Osmanlı dönemi akademi dünyasındaki teamülleri ele alan Denise Klein’in makalesi birbirini bütünler nitelikte. Yine bu bölümde yer alan, İstanbul’da yaşamını sürdürmüş İsviçrelilere ilişkin Siegerist’in makalesi, İstanbul’un, Avrupa’nın ortasındaki bu ülke insanlarının ciddi bir diplomatik varlık

da göstermedikleri halde, bu uzun yüzyılda nasıl mekan tutulduğunu ailelerin örneğinde inceliyor. Bu bölümde yer alan Bulgar tüccarlara ilişkin çalışma ekonomik anlamda İstanbul'un hinterlandının Balkan coğrafyasında tekabül ettiği sahayı tanımamızı sağlıyor. Hacısalihoglu'nun çalışmasında nehir ve deniz gibi coğrafi imkanların taşımacılığı kolaylaştırarak, kentleri nasıl birbirilerine bağladıklarını, İstanbul, Edirne, Filibe, Sofya eksenindeki örnekte okumak mümkün. Tarihin ve coğrafyanın kente sunduğu imkanların, politik gelişmelerle XX. yüzyılın başlarından itibaren reddolunması, hem bir odak noktası olarak İstanbul'u hem de onunla ekonomik bir anlama sahip olan bölgeyi nasıl etkilediği konusunda bu makale bir fikir vermekle beraber, konuya ilişkin sayısal verilerle bir araştırmanın yapılması da gerekli gözükmemekte. Bu bölümün son kısmında çağdaş bir örnek olarak Şaban Kızıldağ'ın Eminönü araştırmasına ilişkin bulgularının yer aldığı makale bulunuyor. Araştırma, bugün Fatih ilçesi ile birleştirilmiş olan Eminönü ilçesindeki aileler üzerinde yapılan anket çalışmasına dayanıyor ve ailelerin, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yapısını inceliyor. Bu araştırma, üzerine bu kitap gibi onlarca kitabın yazıldığı tarihî İstanbul'un sosyal dokusunun mekanın kimliği ile uyuşmayan özelliklerini ve bu dokuyu burada var eden neo-liberal politikalara ilişkin ipuçları sunuyor. Yalnız bu araştırma, 2000 yılının nüfus rakamlarına dayanması ve araştırmanın gerçekleştiği 2005 yılından kitabın Türkçe basımına kadar altı yıl geçmesi sebebi ile güncel veriler sunma imkanından uzak. Öte yandan, Kızıldağ'ın bir mimarlık terimi olarak nitelendirdiği 'soylulaştırma'yı mekanın tamamen bir çöküntü alanı olmaması için bir teklif olarak sunması, bu bölgede niteliği belirtilmiş nüfusun hak etmedikleri için burada oturmamaları gerektiği savunuluyormuş gibi bir izlenim vermekte. Kentsel yenileme projeleri için sosyal anlamda bir altlık olarak ifade ettiği araştırmanın araçsal işlevi, mevcut durumu var eden politikaları analiz dışı bırakarak, tarihî kentte gerçek sahiplerinden çok başka bir 'orta, orta-üst' sınıfa davet çıkarıyor.

Kitabın üçüncü bölümü olan, "İstanbul'un Klasik ve Modern Devlet Kurumları", kentle özdeşleşen Süleymaniye Külliyesi'nin 1585-1838 arası tutulmuş muhasebe bilançolarından yola çıkarak harcamalarında nasıl bir seyir izlediğine dair araştırma bulguları ile başlıyor. Giriş yazısında editörün, kent halkının kendini nasıl organize ettiğine dair sorulara yanıtların olduğunu ifade ettiği bu bölümde, III. Selim dönemindeki esnaf birlikleri ve sonrasında endüstrileşme süreçlerine ilişkin araştırmalar yer almış ve bölüm, eğitimci yetiştirmeye ilişkin bir kurum olan Dar'ul-Muallimin'in Satı Bey eksenindeki programını tanıtan bir araştırma ile son bulmuştur. Bu bölümün, yol, su, itfaiye gibi kent hizmetlerini yüklenen devlet kurumlarının da incelendiği bir araştırma özelliği göstermesi, başlıkta dikkat çekilen olguya uygun düşebilirdi.

Kitabın son bölümü "İstanbul'un Modern'den Postmodern'e Geçiş", Avrupa'daki anıt-heykel modasına geç yakalanmış İstanbul için erken bir örnek olan Abide-i Hürriyet'i ele alan bir çalışma ile başlıyor. Simgesel tanımlamanın modernleşmenin bir yüzü olmasından ötürü bu bölümde değerlendirilebilecek bu yazı aynı zamanda, meşrutiyet, hürriyet gibi ülkelerin sembolleştiği bu anıtın, 'Türk ulusal dini için bir mihrap' olmadığını vurgulamakta; tarihi sürecin ve kentin değişen talihinin bu anıtın anlamını değiştirdiğini dile getirmektedir. Makalenin sonunda Ankara'daki Anıtkabir'e yöneltilen bakış yazar tarafından bir başka yazıya havale edilse de me-

tindeki *mihrap* kavramı ile ilişkilendirildiği izlenimini vermektedir. Editörün kitap içerisinde yer alan araştırması da bu bölümde yer alıyor. Bugün alışveriş merkezlerini odağına yerleştiren kentsel dokunun ilk nüvesi olan Pera çarşısının, geleneksel alışverişin söz konusu olduğu Suriçi ile mukayesesi yapılıyor. Bu çalışma, XIX. yüzyılda Avrupa'da Osmanlı Devleti'ni ve ticari faaliyet alanlarını resmeden yıllıklardan, *Annuaire Oriental*'a dayanıyor. Bir sonraki çalışmada bu alışveriş bölgesini de içine alan ve İstanbul için önemli bir tecrübe olan 6. Daire-i Belediye tanıtılıyor. Bu bölümün ve kitabın son yazısı kitap boyunca toplum, kurumlar ve mekanlara dair anlamlar post-modern dönemin izdüşümünde bir kez daha süzgeçten geçiriliyor. "İstanbul'dan Öğrenmek" başlıklı çalışmada, tarihî ve kültürel mirasın üzerinde hem ondan beslenen hem de onu tüketen kentleşme politikaları ile bir hesaplaşmaya giriliyor. 1950 sonrası hızla artan nüfus ile mekan kullanımının, doğal eşiklerin zorlandığı kent için, elli yılı aşkın süredir soruna yönelik nitelendirmelerin, kavramsallaştırmaların kıtlığı ön plana çıkıyor. Esen makalesinde, *çarpık kentleşme, varoş, gecekondu* gibi kavramların yetersizlikleri üzerinde duruyor ve bunların çözümsüzlüğe sebep olan yanıltıcı kavramlar olabileceğini ileri sürüyor. 'Sessizce' ama 'dikkate değer bir yapısal değişim' diye tarif ettiği İstanbul'da mekanın yeniden anlamlandırılması ve İstanbul halkının sosyo-ekonomik anlamda yeniden yapılandırılması süreci, birbirlerinin omuzlarına basarak ilerlemeye çalışan toplumsal katmanlarla bir süreklilik arz ediyor. Toplumsal statülerin hızla el değiştirdiği politik bir ortamda, hareketliliği güçlendiren yeni göçlerle ortaya çıkan sosyal politika arayışlarında sol düşüncenin ve İslamcı tercihlerin yetersiz kalacağına işaret eden Esen'in bu ifadeleri, toplu konut sunum biçiminin ulusal politika haline geldiği, devlet eli ile soylulaştırmanın tarihi çekirdekleri tehdit ettiği yeni ortamda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair soru işaretlerini güçlendiriyor.

Kitabın son makalesinin, önemli tartışmaların ipuçlarını vermesine ve megakentin çözümlenmesinde tarihsel bir ufuk turu sunmasına rağmen, kitaptaki makalelerin genel üslubundan çok farklı bir yerde bulunduğunu ifade etmek gerekir. Çağdaş sorunlara işaret eden ve planlama, sosyoloji gibi disiplinlerin perspektifi ile konuyu ele alacak birkaç araştırma raporuna ya da makaleye daha, belki müstakil bir bölümde yer verilmesi, içeriğin, kitabın ismi ile uyum göstermesini temin edebilirdi. Bu hali ile kitap, İstanbul tarihine ilişkin seçilmiş belirli noktalara dair fikirler veriyor ve de editör yazısında ifadesini bulan "Türkiye'nin gayri resmî başkentinin bilinmeyen yanlarını" kısmen ortaya çıkartıyor. Böyle bir amaç megakentin çözümlenmesinde fayda sağlayacaktır, yalnız, çağdaş problemleri var eden süreçlerin farklı bir okuma ile desteklenerek sunulması yerinde olacaktır.

Yüzyıllara yayılmış bir dönüşümü, son elli yılda gerçekleşen bambaşka bir dönüşüm ile ilişkili düşünmemizi sağlayan bu eser, kaynaklara ilişkin sınırları zorlayan araştırmaları bir araya getirmesi ve 'Kültür Başkenti' payesi verilen İstanbul'un bilimsel anlamda büyük kulvarlar açtıracak bir alan olduğuna işaret etmesi açısından dikkate değer bir çalışma. Kitapta da yer bulan, dijital kaynaklara ve de kapsamlı bir tarih yazımına olan ihtiyaç ise yeni dönemde İstanbul'un başat ihtiyaçlarından biri olmaya devam edecek.